

dr hab. prof. AP Daniel Kalinowski
Instytut Polonistyki
Akademia Pomorska w Słupsku

Słupsk, 30.07. 2015 r.

Recenzja pracy doktorskiej

mgra Damiana Romaniaka

Dialog intertekstualny Tadeusza Różewicza z Franzem Kafką

(dzieła, motywy)

Uwagi wstępne

Intertekstualne badania nad literaturą stworzoną przez Franza Kafkę albo Tadeusza Różewicza wydają się czymś oczywistym. Wszak byli to autorzy czytani, wrażliwi na tradycje różnych kultur i języków, wymagający wobec siebie oraz poszukujący najdoskonalszej formy dla swojej wypowiedzi. W naturalny sposób inspirują więc do analiz i interpretacji, pozostawiając po sobie utwory wieloznaczne i otwarte na postępowanie literaturoznawcze. W konstatacji o związkach ich twórczości i innych tekstów literatury kryje się jednak zestaw poważnych konsekwencji interpretacyjnych, które zmuszają każdego badacza do maksymalnego wysiłku i uwagi. Jak bowiem, zestawiając klasycznych autorów literatury współczesnej, można miarodajnie i zasadnie omówić zagadnienia różnojęzycznych tradycji, których wybitnymi wyrazicielami byli autor *Zamku* i autor *Kartoteki*? Jak opisać w ramach jednej pracy zagadnienia, którymi zajmują się w ramach germanistyki, komparatystyki czy recepcji setki badaczy twórczości Franza Kafki i używając przeróżnych metodologii literaturoznawczych dziesiątki interpretatorów utworów Tadeusza Różewicza?

Damian Romaniak jako autor przedstawianej tutaj do oceny pracy doktorskiej podjął się roli interpretacyjnego mediatora pomiędzy dwiema bogato rozwiniętymi dyscyplinami naukowymi, mającymi swe korzenie w różnych filologiach. Jak

przyznaje to w swojej pracy, zamierza swoim postępowaniem „wypełnić lukę w polskiej nauce o literaturze” (s. 6), będąc świadomy, że jego rozprawa sytuuje się na przecięciu kafkologii i różewiczologii (s. 8). Tak ambitnie sformułowane założenia nie zostały jednak w pracy zrealizowane z powodzeniem. Praca choć może być traktowana jako uzupełnienie polskich badań intertekstualnych w zakresie Kafka-Różewicz, nie imponuje teoretycznoliterackim zapleczem metodologicznym, czy rzetelnością zwracania się ku tradycji badawczej, a nawet wnikliwością analityczną. Jeśli się czymś broni, to polonocentryczną propozycją lekturową, tzn. taką, która wywodząc się polskojęzycznego dyskursu literaturoznawczego, podąża we fragmentach analitycznych ku interpretacyjnym odkryciom znaczeń utworów Różewicza. Już teraz trzeba zaznaczyć, że to propozycja częściowo tylko udana.

Struktura i formalny aspekt pracy

Praca doktorska Damiana Romaniaka liczy sobie 256 stron wydruku komputerowego, składając się z pięciu głównych rozdziałów oraz wchodzących w ich skład podrozdziałów. Dwa pierwsze rozdziały mają specyfikę ujęć przeglądowych i syntetycznych (strony 11-66), pozostałe trzy rozdziały w założeniu stanowią część analityczną (strony 67-239). Po rozdziale wstępnym (strony 4-10) pojawia się partia poświęcona kategorii intertekstualności, co ma umożliwić odnalezienie najlepszej w dalszych dowodzeniach metody opisu dialogicznej relacji Kafka-Różewicz (strony 11-48). Drugi rozdział związany jest wprost z głównymi bohaterami pracy, których przywołuje się pod kątem referowania intertekstualnych badań literaturoznawczych realizowanych w polskiej tradycji badawczej (strony 48-66). Trzeci rozdział skupiony został na opisie dialogu literackiego niemieckojęzycznego autora i polskiego twórcy dzięki przykładowo analizowanym relacjom pomiędzy *Procesem* a formami prozatorskimi typu *Szachownica* lub *Brama*, *Głodomorem* a *Odejściem Głodomora*, *Strażnikiem grobowca* a *Kartką z wczasów* i wreszcie pomiędzy *Opisem walki* a nowelką *Strahovski Kamieniołom* (strony 67-116). Czwarty rozdział pracy Romaniaka związany jest z przedstawieniem poszczególnych

motywów i tematów literackich, które – przy całej swej oryginalności – przejmował Różewicz w swoich utworach prozatorskich, dramaturgicznych i poetyckich z pism Kafki (strony 117-191). Ostatni główny rozdział dysertacji dotyczy interpretowania postaci i twórczości Kafki w powszechnym obiegu czytelniczym i reakcji na tego typu recepcję samego Różewicza (strony 192-239). Pracę Romaniaka wieńczy podsumowujące tezy badawcze zakończenie (strony 240-244), bibliografia (strony 245-252) oraz streszczenie (strony 253-256).

W obrębie całej pracy zastosowano konsekwentny system przypisów naukowych oraz cytatów. Wszystkie wymienione elementy tworzą jasną i przejrzystą kompozycję pracy naukowej, która została napisana klarownym językiem i na przeciętnym poziomie merytorycznym.

Treść merytoryczna

Pierwszy rozdział pracy Damiana Romaniaka dotyczy kwestii teoretycznoliterackich, dokładnie zaś kategorii intertekstualności. Autor rozprawy doktorskiej poprawnie sięga w tym miejscu do tradycji badawczej i referuje w ślad za wcześniejszymi badaczami problemu rozwój metodologii literaturoznawczej skupionej na relacjach pomiędzy różnymi tekstami. Trafnie zatem omawia narodziny terminu „intertekstualność”, skupiając swą uwagę na działalności Julii Kristewej, która zafascynowana pracami Michaiła Bachtina o dialogu literackim, wypracowała swoją własną teorię, z czasem na stałe wchodzącą do technik badawczych warsztatu literaturoznawstwa. Następnie Romaniak przywołuje rozumienie intertekstualności u Gerarda Genetta, który po wielu latach obecności propozycji Kristewej, przeformował jej ustalenia i zaproponował w ramach „strukturalizmu otwartego” takie terminy, jak np. hipertekstualność czy palimpsest. Rozważania o zagranicznej sytuacji teoretycznoliterackiej doprowadziły autora dysertacji do oceny polskiej specyfiki nauki o literaturze i do ustaleń związanych z rozumieniem intertekstualności przez Michała Głowińskiego, Henryka Markiewicza, Stanisława Balbusa i Ryszarda Nycza. Jak przyznaje autor recenzowanej pracy najbliższe jest mu

podejście Ryszarda Nycza (s. 45), które na potrzeby swojej pracy doprecyzowuje, ustalając dla siebie jako najbardziej przydatne terminy: intertekstualność pełna (z cytatem, kryptocytatem, aluzją, kolażem, pastiszem, parodią; s. 46) oraz intertekstualność interpretacyjna (z intuicją, otwartością, arbitralnością; s. 46). Romaniak decyduje się poza tym na używanie terminu „dialog intertekstualny” jako zawierającego oba aspekty intertekstualności, tj. pełną i interpretacyjną. Sądzę, że takie rozstrzygnięcie nie zadowala zwolenników teoretycznoliterackiej precyzji. Autor dysertacji pozwalając na tak duży udział w swoich rozważaniach intertekstualności interpretacyjnej, zagubił możliwość opisu bardziej przekonujących zależności pomiędzy twórczością Różewicza i Kafki, które mieszczą się w ramach intertekstualności właściwej. Zabrakło tutaj większego rozczytania się w kafkologii i różewiczologii, w których odnaleźć można mnóstwo ciekawych wątków interpretacyjnych, przemilczanych w dysertacji.

Drugi rozdział pracy Damiana Romaniaka dotyczy dialogu intertekstualnego w polskich badaniach komparatystycznych rozpatrujących związek literacki Kafka-Różewicz. Szczeciński badacz rozpoczyna swą relację od przywołania Tadeusza Drewnowskiego *Walki o oddech*. Później wspomina o ważnym i inspirującym tekście Zbigniewa Majchrowskiego *Pustosząc pustkę słowa*. Trafnie również omawia artykuł Małgorzaty Sugiery *Tadeusz Różewicz i „tajemnica” Franza Kafki*, który jest pierwszym tekstem tak wprost dotyczącym problematyki interesującej badacza. Romaniak skrętnie odnotowuje i charakteryzuje także dalsze akty badań intertekstualnych: artykuły Marcina Groty, Petera Langemayera, Aloisa Wolana, Beate Sommerfeld i Daniela Kalinowskiego. Omówienie tych dowodów literaturoznawczego zainteresowania relacją Kafka-Różewicz jest dokonana zasadnie i zdaje się służyć późniejszym konstatacjom w partiach analitycznych dysertacji. Nieco jednak dziwi zawarta na końcu rozważań tej części pracy osobna częśćka kompozycyjna zatytułowana „Dialog a dialog intertekstualny”. Nie negując samego pomysłu umieszczenia owej partii treściowej i uzasadnienia jej ustaleniami Aleksandry Ubertowskiej z artykułu *Tadeusz Różewicz a literatura niemiecka*, trzeba zwrócić uwagę, że bogatsze konteksty pod tym względem odnalazłby szczeciński interpretator w

pracach Beate Sommerfeld, która poza jednym artykułem nie figuruje niestety w jego świadomości badawczej. Myślę w tym miejscu o jej pracy: *Die Rezeption Franz Kafkas in der polnischen Literaturkritik* („Convivium. Germanistisches Jahrbuch Polen” 2003), a nade wszystko o jej książce habilitacyjnej: *Kafka-Nachwirkungen in der polnischen Literatur. Unter besonderer Berücksichtigung der achtziger und neunziger Jahre des zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt a. M. 2007.

Od strony 67 dysertacji Damiana Romaniaka rozpoczynają się partie analityczne rozdziału trzeciego, które umiejscawiają dialog artystyczny Tadeusza Różewicza z twórczością Franza Kafki na konkretnych przykładach utworów. Najpierw zatem ukazana jest wieloletnia fascynacja polskiego autora jedną z najważniejszych powieści literatury XX wieku – *Procesem*. Wywód tej partii dysertacji jest w generalnym wymiarze logiczny, przejrzysty i przekonujący. Znać tutaj wnikliwą lekturę zarówno twórczości Kafki, jak i Różewicza. Nie do końca jednak wiadomo, dlaczego Romaniak oparł się w swoich wywodach na względnie nowym przekładzie *Procesu* Jakuba Ekierta, nie zaś na dawnym, wrośniętym w tradycję polską przekładzie Brunona Schulza i Józefiny Szelińskiej. Choć nie kwestie translatorskie są przedmiotem zainteresowania badacza, wypadałoby umotywić swój wybór, tym bardziej, że tłumaczenie Ekierta nie wywołuje w środowisku germanistycznym jednoznacznej aprobaty. Innym mankamentem wyvodu analitycznego Romaniaka jest przypisanie narratorowi *Wigilii w obcym mieście* Różewicza „subtelnego nawiązania” (s. 69) do opowiadania Kafki *Auf der Galerie* (w polskim tłumaczeniu *Na galerii*). Błąd interpretacji polega na tym, że w oryginale miniatury nie ma mowy o żadnej galerii obrazów, lecz o miejscu na widowni cyrku. Dość dyskusyjnie wyglądają również analizy przypowieści Kafki *Przed prawem* wobec Różewiczowskiej *Bramy*, które potwierdzone są jedynie pracą Karla Ericha Grözingera *Kafka a kabala*. Nie wchodząc w dyskusję na temat celności interpretacji niemieckiego kaskologa, trzeba pamiętać jeszcze o innych kontekstach żydowskich wspomnianej paraboli. Jest bowiem tutaj więcej możliwości intertekstualnych, aniżeli tylko dzieło Elijahu du Vidasa, do czego przekonuje Grözinger; by wspomnieć tutaj o

Aleksandrze Eliasbergu i ruchu chasydzkim, który poznał intelektualnie Kafka za pośrednictwem Jicchaka Löwy'ego i Jiřiego Langerera.

Kolejna cząstka kompozycyjna trzeciego rozdziału pracy dysercyjnej Romaniaka dotyczy związków intertekstualnych pomiędzy Kafkowskim *Głodomorem* a *Odejściem Głodomora* Różewicza. W całościowym ujęciu zauważone zjawiska omówione zostały precyzyjnie, bez potknięć stylistycznych czy logicznych, z wysokim poziomem empatii wobec tekstu Różewicza. Pojawiają się tutaj jednak pewne potknięcia dyskursu. Nietrafne jest bowiem sięganie do kalendarium twórczości Kafki z pracy Marka Wydmucha z lat osiemdziesiątych XX wieku, kiedy są dokładniejsze w tym względzie opracowania niemieckojęzyczne, a w tym choćby tak podstawowa dla każdego kafkologa książka o życiu autora *Przemiany* autorstwa Klausa Wagenbacha, dostępna także polskiemu czytelnikowi od 2006 roku. Nieco irytacji wprowadza także nie zwracanie się ku tradycji badawczej nad Kafkowskim *Głodomorem* i zadowalaniem się jedynie zwrotem do skądinąd dobrej pracy Łukasza Musiała *Kafka. W poszukiwaniu utraconej rzeczywistości*, tak jakby nie istniały opracowania niemieckojęzyczne, np. Peter André Alt, *Kafkas Selbst modellierung in den Erzählungen* (in: *Franz Kafka. Visionär der Moderne*, hrsg. M. Haller-Neumann und D. Rehwinkel, Göttingen 2008) albo artykuł piszącego tego słowa pt. *Stare, piękne g(t)ody*. (w: *Starość. Doświadczenie egzystencjalne. Temat literacki. Metafora kultury*. red. A. Janicka, E. Wesołowska, Ł. Zabielski, Białystok 2013).

W następującej później części rozważań analitycznych dokonuje się zestawienia *Strażnika grobowca* Kafki oraz *Kartki z wczasów* Różewicza. Jest to jedna z lepszych partii wywodów Romaniaka, dotycząca bardzo rzadko przywoływanego w kafkologii utworu, tym bardziej ciekawego w zestawieniu z Różewiczem-dramaturgiem. Logika dyskursu oraz wnikliwość lektury utrzymane są tutaj na najwyższym poziomie. Za jedyne potknięcie warsztatowe można uznać odnoszenie się do tekstu opublikowanego w Internecie (s. 105), kiedy jest w pełniejszej wersji dostępny w wydaniu tradycyjnym (D. Kalinowski, *Franz Kafka o teatrze żydowskim*, w: *Żydzi w lustrze dramatu, teatru i krytyki teatralnej*, red. E. Udalska, Katowice 2004).

Następująca później część analityczna dotycząca *Opisu walki* Kafki i opowiadania *Strahovski Kamieniółom* także jest bardzo ciekawa oraz trafna, choć niestety krótka.

Kolejny, czwarty rozdział dysertacji Damiana Romaniaka związany jest z omówieniem dialogu literackiego Tadeusza Różewicza z Kafkowskimi motywami (okrutny ojciec, dzieciństwo, śmierć Boga). Pierwszy z motywów zogniskowany został w pracy na badaniu relacji Kafkowskiej *Przemiany*, a później pism intymnych (*List do ojca* oraz *Dzienniki*) z kilkoma utworami polskiego twórcy. Analiza ta zrealizowana została przekonująco, z wnikliwością czytelniczną oraz interpretacyjną. Od strony kafkologicznej można jedynie żałować, że autor pracy powołuje się tutaj na Barbarę L. Surowską, Brygidę Pawłowską-Jądrzyk, Bożenę Chrzęstowską, Daniela Kalinowskiego, zaś nie wspomina o doskonałym eseju Vladimira Nabokova (*Przemiana*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2), czy nowszych artykułach Edwarda Kasperskiego (*Kafka jako antyepik. Konteksty i kontrteksty*, w: *Literatura niemiecka w Polsce. Przekład i recepcja*, red. E. Czaplejewicz, J. Rohoziński, Pułtusk 2008; *Tragigroteska Kafki*, „Tekstualia” 2008, nr 3). W ustaleniach chronologicznych dotyczących utworów Kafki także można było sięgnąć do nowszych prac, aniżeli Maksa Broda *Opowieści biograficznej* czy do opracowania Marka Wydmucha. Wątpliwości budzi niekonsekwencja w sięganiu do opracowań kafkologicznych i różewiczowskich. Oto np. w partiach interpretujących pisma osobiste Kafki i *Pułapkę* Różewicza brakuje zaznaczenia świadomości, że intymistyka Kafki to dowód nie tylko rzeczywistych wydarzeń biograficznych (s. 143-159), jak i wysoce kreatywna konstrukcja literacka (Georg Guntermann, *Vom Fremdwerden der Dinge beim Schreiben. Kafkas Tagebücher als literarische Physiognomie des Autors*, Tübingen 1991 oraz S. Žižek, *List, który dotarł do adresata*, w: tegoż, *W obronie przegranych spraw*, tłum. J. Kutyla, Warszawa 2008).

Drugi z motywów – dzieciństwo – doczekał się w pracy Romaniaka zogniskowania na przykładzie opowiadania Kafki *Dzieci na drodze*, *Gdy jesteś nieszczęśliwy* i *Powrót* oraz Różewicza liryków *Kasztan* i *Niebo dzieciństwa* oraz z zakresu dramaturgii - *Pułapki*. Zasadne są w tej części dowodzeń szczecińskiego badacza zwroty ku opracowaniom Małgorzaty Klentak-Zabłockiej, czy Wilhelma

Emricha. Pomagają mu one przeprowadzać interesujące analizy tekstów, które nieczęsto przecież spotykają się z zainteresowaniem badawczym.

Trzeci z motywów - śmierć Boga - opisany został w pracy Romaniaka w ciekawy i wyczerpujący sposób. Trzeba zwrócić uwagę, że oprócz trafności analitycznej autor rozprawy potrafił również wyzyskać dokonania różewiczologów - Andrzeja Skrendę, Michała Januszkiewicza, Aleksandra Fiuta, Ryszarda Nycza, czy Małgorzatę Mikołajczak. Od strony kafkologicznej jest jednak już gorzej. Z jednej strony dobrze, że Romaniak inspirował się książką Łukasza Musiała, jednakże z drugiej strony w odniesieniu do *Procesu* zdecydowanie to nie wystarcza, aby wskazać na bogactwo semantyczne tego rozdziału powieści Kafki. Nie wiadomo więc dlaczego Theo Elm miałby tutaj być ważniejszy (bo przywołany na s. 187), aniżeli np. Jacques Derrida (nie przywołany w pracy, choć także napisał poruszającą interpretację paraboli *Przed prawem*).

Ostatni piąty rozdział dysertacji Damiana Romaniaka związany jest z analizą postaci i twórczości Franza Kafki jako hipertekstu i hipotekstu w odniesieniu do literatury Tadeusza Różewicza. W problematyce tej najważniejszą kwestią jest artystyczne przedstawienie obrazu Franza Kafki w dramacie *Putapka* oraz liryku *Przerwana rozmowa*. Owe obrazy mają zresztą w rozważaniach Romaniaka trzy aspekty: wizerunek świętego, proroka oraz pisarza klęski. Zanim jednak dojdzie do precyzyjnego omawiania utworów polskiego twórcy, Romaniak nawiązuje do kwestii kafkologicznych. Trzeba przyznać badaczowi, że istotnie przy pierwszej figurze największy wpływ na jej wykreowanie miał Max Brod. Warto jednak pamiętać, że z tym ujęciem polemizował gorąco Milan Kundera w *Zdradzonych testamentach*, o którym szczeciński badacz już nie wspomina, nieco przerysowując tym samym wagę negowania Kafki-świętego przez Różewicza. Poza tym warto, aby badacz zwrócił uwagę, że Ernst Pawel to bynajmniej nie obiektywny biograf, lecz raczej popularyzator twórczości (s. 193). Tutaj należało się raczej zwrócić ku biografii naukowej Rainera Stacha (*Kafka. Die Jahre der Entscheidungen*, Frankfurt a/Main 2004 oraz *Kafka. Die Jahre der Erkenntnis*, Frankfurt a/Main 2008), nie zaś do bałamutnego Pawła. Trzeba również być ostrożnym podczas przyporządkowania biografii

autorstwa Klausu Wagenbacha jako dzieła wychodzącego w XXI wieku. Było zgoła inaczej: to polskie wydanie tej książki pojawiło się kilkadziesiąt lat od wydania oryginału! W rozpatrywaniu drugiej figury Kafki jako proroka, Romaniak inspirował się przede wszystkim Walterem Muschgiem i jego *Tragicznymi dziejami literatury* jako głównym dziełem tego typu interpretacji. Pomysł nie jest tutaj wadliwy, lecz w rozpatrywaniu związków intertekstualnych koniecznym jest jeszcze rozważenie faktu, iż nie tyle Muschg był najważniejszym propagatorem Kafki-tragika, co szeroko rozgałęziony egzystencjalizm i nurt polskiej „czarnej literatury” lat sześćdziesiątych. Przy analizie trzeciej z figur Kafki, tym razem jako pisarza klęski, Romaniak powołuje się na interpretacje Waltera Benjamina. To niewątpliwie trafne nawiązanie, znowu jednak polscy kafeolodzy będą zawiedzeni, że nie pojawił się w tych partiach rozważań najważniejszy komentator Benjamina, a przy tym autor ciekawych artykułów o Kafce - Adam Lipszyc (*Rewizja procesu Józefiny K. i inne lektury od zera*, Warszawa 2011 oraz *Sprawiedliwość na końcu języka*, Kraków 2012).

Wszystkie te niedobory kafkologiczne są częściowo usprawiedliwione polonistycznym dyskursem, jaki stosuje badacz, lecz z drugiej strony dziwi popołnienie tak chwilami podstawowych błędów i brak krytycyzmu wobec dostępnej literatury. Romaniak w pewnym zakresie rekompensuje swoje kafkologiczne i różewiczologiczne niedociągnięcia fragmentami analitycznymi. Tak się właśnie dzieje w drugiej części piątego rozdziału dysertacji, kiedy krok po kroku rozważa on relacje tekst Różewicz-Kafki. Zyskuje dzięki temu na dokładności wywodu oraz na wnikliwości lektury. *Pułapka* objawia się w takim świetle z nowej strony znaczeniowej. Gorzej jest nieco z *Przerwaną rozmową*, która od strony literatury Różewicza uzyskała wyczerpującą analizę, jednakże nie stało się tak ze strony Kafki. Ponownie brakło tutaj większego horyzontu lekturowego, gdyż ostatnie akty pisarskie Kafki doczekały się przecież interpretacji u Martina Walsera lub piszącego te słowa (M. Walser, *Styl i śmierć Kafki*, tłum. J. Kubiak, „Czas Kultury” 1992, nr 7 oraz D. Kalinowski, *Zmiennie niezmienny. Franz Kafka w listach do rodziców*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2013, nr 3).

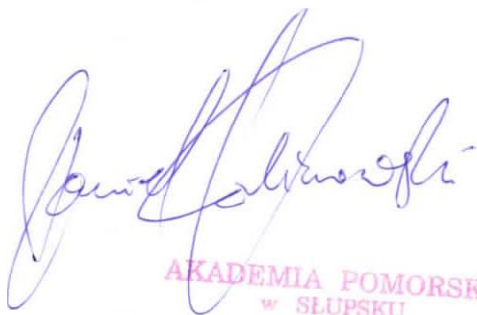
Podsumowanie i konkluzja

Dysertacja Damiana Romaniaka to praca ambitna w założeniu, lecz nierówna w wypełnieniu treści. Pomyślana została jako snucie własnego głosu znajdującego się we współdziałających ze sobą dyskursach kafkologicznych i różewiczologicznych. W praktyce jednak część dotycząca Kafki wygląda skromnie, zaś Różewicza na średnim poziomie interpretacyjnym. Największym zdziwieniem napawa fakt, że autor pracy o związkach intertekstualnych pominął ostatni chyba akt takich relacji. Myślę tutaj o wierszu, który powstał po czternastu latach od *Przerwanej rozmowy*, w którym podmiot liryczny objawia się jako obrońca prywatności praskiego twórcy i krytyk konsumpcjonizmu. W wierszu *Nie odstawiajcie mnie* („Odra” 2005, nr 11) wrocławski poeta z niechęcią reaguje na surrealistyczny pomnik Kafki na jednym z praskich placów. Różewicz w swej wypowiedzi podkreśla nieetyczność żywienia się kulturą popularnej i jarmarkowej autorem *Przemiany*. A zatem nie żywił intertekstualizmu jak w przypadku *Odejścia Głodomora* czy antymitologizm jak w przypadku *Pałapki* motywuje Różewicza w artystycznych dyskusjach z wielkim poprzednikiem. Na przykładzie „sprzedawania” Kafki surowo ocenia współczesny świat kultury i zdecydowanie deprecjonuje rzeczywistość merkantylnizmu. To oczywiście doraźna interpretacja, poczyniona skrótowo, która w pracy monograficznej dotyczącej Kafki i Różewicza mogłaby przecież wyglądać bardziej bogato...

Najlepszą częścią dysertacji Romaniaka są partie analityczne, które wyróżniają się dążeniem do odkrywania nowych przestrzeni sensu tekstów Kafki i Różewicza oraz chęcią naukowego skomentowania zauważonych relacji intertekstualnych. Dzieje się tak, nawet jeśli czasami autor pracy ma kłopoty z odnalezieniem odpowiedniego stylu opisu, jak to ma miejsce w rozpatrywaniu związku pomiędzy *Przemianą* Kafki a *Metamorfozami* Różewicza, kiedy nieprzekonująco omawia język potoczny, czasem wręcz wulgarny, jakimi się posługuje polski twórca w swoim dramacie. Widać poza tym, że autor dysertacji nie jest dość obeznany ze

współczesnymi zjawiskami kultury masowej, nie pisałby bowiem o długich rękach punkowców (s. 131), co jest możliwe w literaturze i filmie, ale z pewnością nie w rzeczywistości polskich subkultur. Takie niedociągnięcia stylistyczne są na szczęście u Romaniaka rzadkością i w partiach analitycznych najczęściej można się zgodzić z proponowanymi ujęciami interpretacyjnymi.

W konkluzji zatem, przy całościowej ocenie pracy doktorskiej, z zaznaczonymi powyżej w recenzji wahaniami dotyczącymi warsztatu naukowego badacza, mogę stwierdzić, że przedkładana do recenzji praca p. Damiana Romaniaka spełnia większość umotywowanych odpowiednimi przepisami normy pracy naukowej na stopień doktora i wnioskuję o dopuszczenie kandydata do publicznej obrony.

AKADEMIA POMORSKA
w SŁUPSKU
WYDZIAŁ
FILOLOGICZNO-HISTORYCZNY
76-200 SŁUPSK ul. Armii Krajowej 22 a